

3. Матюхина М.В. Психология младшего школьника. – М.: Просвещение, 1976. – 208 с.
4. Основы педагогики и психологии младшего школьника [Текст] / А.Ю. Нагорнова [и др.]. – Ульяновск: Изд-во УлГПУ, 2012. – 329 с.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
6. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 460 с.
7. Баранова Э. А. Диагностика познавательного интереса у младших школьников и дошкольников. – СПб.: Речь, 2005. – 128 с.
8. Возрастная и педагогическая психология. Учеб. пособие для студентов пед. вузов / [сост. И.В. Дубровина и др.]. – М.: Академия, 2003. – 368 с.
9. Божович Л.И. Проблемы формирования личности [Текст]: избр. пси-хол. тр. / Л. И. Божович; под ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 1995. – 350 с.
10. Мухина В.С. Возрастная психология: детство, отрочество, юность [Текст]: хрестоматия / В. С. Мухина, А.А. Хвостов. – М.: Академия, 2007. – 624 с.
11. Гуманистические тенденции в развитии непрерывного образования взрослых в России и США [Текст] / под общ. ред. М.В. Кларина И.Н. Семенова. – М.: ИТПиМЮ РАО, 1994. – 189 с.
12. Тышкова М. Исследование устойчивости личности детей и подростков в трудных ситуациях // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 27-33.
13. Хрипкова А.Г. Мир детства: младший школьник. – М.: Педагогика, 1981. – 400 с.
14. Архиреева Т.В. Становление критического отношения к себе у детей младшего школьного возраста [Текст] / Т.В. Архиреева // Вопросы психологии. – 2005. – № 3. – С. 29-37.

References:

1. Vygotsky L.S. *Quaestiones puer psychologia*. - SPb.: Soyuz, 1997. – 220 с.
2. Bozhovich L.I. *Quaestiones personae formatione*. Ext. psi-hol. tr. / L. I. Bozhovich; edited by A. A. Bodalev. - M.: Publishing House of Moscow. psychol.- socialis. in-ta. - Voronezh: MODEK, 1995. - 350 p.
3. Matyukhina M.V. *Psychologia a junior schola discipulus*. - Moscow: Prosveshchenie, 1976. – 208 p.
4. *Fundamenta paedagogia et psychologia, minor schoolboy* [Text] / A. Yu. Nagornova [et al.]. - Ulyanovsk: Libellorum Domus UISPU, 2012. – 329 p.
5. Elkonin D.B. *Delectus animi operatur*. - M.: Pedagogika, 1989. – 560 p.
6. Sapogova E.E. *Duis progressionem humanam*. - M.: Ratione Torcular, 2005. – 460 p.
7. Baranova E.A. *Diagnostics cognitiva interest minor scholarum et preschoolers*. - SPb.: Oratio, 2005. - 128 p.
8. *Aetate et educational psychologia. Studiis.manibus enim alumni ped. universitates* / [ad primum sic proceditur. I.V. Dubrovina et al.]. - Moscow: Akademiya, 2003. – 368 p.
9. Bozhovich L.I. *Quaestiones de ingenii formationem* [Text]: izbr. psi-hol. tr. / L. I. Bozhovich; edited by A.A. Bodalev. - M.: Publishing House of Moscow. psychol.- socialis. in-ta; Voronezh: MODEK, 1995. - 350 p.
10. Mukhina V.S. *Aetate psychologia : pueritia, adolescentia, iuventus*, [Text]: anthology / V. S. Mukhina, A. A. Khvostov. - Moscow: Akademiya, 2007. – 624mm p.
11. *Humanitatis trends in progressionem continua adulta educationem in Russia et USA* [Text] / ed. per M. V. Klarin et I.N. Semenov. - M.: ИТПиМЮ РАО, 1994. – 189 p.
12. Tyshkova M. *Inquisitiones de statu personae, pueros et adulescentes in difficilioribus condicionibus*. *Voprosy psikhologii*. – 1987. – № 1. - Pp. 27-33.
13. Khripkova A. *G. mundo pueritia: a junior schoolboy*. - M.: Pedagogika, 1981. - 400 p.
14. Arkhireeva T.V. *formatio discrimine animum ad se in filios primaria schola aetate* [Text] / T. V. Arkhireeva // *Voprosy psikhologii*. – 2005. – № 3. - Pp. 29-37.

МРНТИ 14.35.09

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-5496.34>

А.Қ. Ахметова¹, Л.О. Бірімғазина¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ӘБІЛАХАТ ЕСПАЕВ ӘНДЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін даму мәселелері қарастырылған. «Қабілет», «шығармашылық», «шығармашылық қабілет» ұғымдары ғалымдардың еңбектері бойынша әдіснамалық тұрғыдан жан-жақты ашылып зерттелген.

Ұмытылып бара жатқан ата-бабаларымыздан мирас болып қалған, қанымыз бен тамырымызға сіңген ізгі қасиеттерді қайта жаңғырту мәселесі де тысқары қалмаған. Атап айтқанда, ұлттық салт-дәстүріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, әдет-ғұрыптарымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз өн бойымызда мәңгілікке қалуы керек.

«Рухани жаңғыру» аясында тәрбиелеу мәселесіне сай келетін Әбілахат Еспаев әндерінің мектептегі музыка бағдарламаларында қаншалықты қолданыста екендігіне толық талдау жасалынған. Әсіресе, музыка сабағы бойынша композитордың әндері бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін даму көзделген. Авторлар композитор әндерінің мазмұнын, сипатын, тақырыптарын жете аша зерттеген.

Түйін сөздер: шығармашылық, тәрбие, дидактика, оқыту, білім беру, ұстаным, әдіс, ойын, қабілет, музыка сабағы, өлшем, ән жанры, импровизация.

Akhmetova A.K.¹, Brimgazina L.U.¹

¹ Kazakh national pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS OF PRIMARY CLASSES THROUGH A.ESBAEV SONGS.

Abstract

The article considers the development of creative abilities of young students. The concepts of "ability", "creativity", "creative ability" are studied in detail in the work of scientists.

Also, there was discussed the issue and the question of regeneration of virtues, inherited from our forgotten ancestors, rooted in our blood and roots. In particular, our national traditions, language and music, literature, customs, especially, our national spirit must always remain in our heart.

In the framework of "Spiritual Revival" is a detailed analysis of the use of the song by Abilahata Espaeva in school music programs, which correspond to the problem of education. In particular, the composer's songs in music lessons are intended for the development of creative abilities of young schoolchildren. The authors thoroughly studied the content, character and theme of the song of the composer.

Keywords: creativity, upbringing, didactics, training, education, position, method, game, ability, music lesson, size, genre of song, improvisation.

Ахметова А.К.¹, Бримгазина Л.У.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ПЕСЕН А.ЕСПАЕВА

Аннотация

В статье рассматривается развитие творческих способностей учащихся начальных классов. Понятия «способности», «креативность», «творческие способности» подробно исследуются в трудах ученых.

Не остался без внимания и вопрос возрождения добродетелей, унаследованных от наших забытых предков, укоренившихся в нашей крови и корнях. В частности, наши национальные традиции, язык и музыка, литература, обычаи, одним словом, наш национальный дух должен оставаться навсегда в наших сердцах.

В рамках «Духовного возрождения» проводится подробный анализ использования песен Абилахата Еспаева в школьных музыкальных программах, которые соответствуют проблеме воспитания. В частности, песни композитора на уроках музыки предназначены для развития творческих способностей младших школьников. Авторы досконально изучили содержание, характер и тематику песен композитора.

Ключевые слова: творчество, воспитание, дидактика, обучение, образование, позиция, метод, игра, способность, урок музыки, размер, жанр песни, импровизация.

Кіріспе. Қазіргі қоғам түрлі әлеуметтік-экономикалық және мәдени мәселелерге қалай қарау керек екендігін білетін белсенді және креативті адамдарды қажет етеді. Сондықтан мектепке үлкен рөл жүктеледі, себебі қоғамға оқушылардың шығармашылықтарын дамытып отыратын ізденіс үстіндегі ұстаздар керек. Балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі адамзат тарихының тереңінен бастау алады. Абай Құнанбайұлы қара сөздерінде баланың дүниеге келгендегі қабілеттерін дамытып, шыңдап отыру қажет екендігін, себебі олардың сонда ғана пайдаға асатынын айтқан. Керісінше назардан тыс қалған қабілеттілер жойылып, жоқ болатынын жазған [1].

«Білім беру туралы» Заңда білім беру жүйесінің «тұлғаның шығармашылық, рухани, адамгершілік және дене мүмкіншіліктерін дамыту, адамгершіліктің және салауатты өмір салтының берік негізін қалыптастыру, жеке дамуға жағдайлар жасай отырып интеллектті байыту» секілді міндеттері көрсетілген [2].

Еліміздің ертені, ұлтымыздың болашағы – жастарды «Рухани жаңғыру» аясында тәрбиелеу – тәрбиенің басты міндеттерінің бірі [3].

«Сондықтан қазіргі заманда ұрпағымызды төл мәдениетіміздің негізінде тәрбиелеу – өзекті мәселе. «Ұлтты өлтірмейтін оның төлтума мәдениеті», - деген Тарақты Ақселеудің пікіріне қосыламыз, себебі болашақта жас жеткіншектерді тәрбиелеудің бірден-бір жолы – төлтума мәдениет [4].

Қайта жаңғыру жолында ата-бабаларымыздан мирас болып қалған, қанымызға сіңген, тамырымызды бойлаған ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз қажет. Әсіресе, біздің ұлттық дәстүріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, ырым-тыйымдарымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгілікке қалуы керек.

Мектеп оқушыларының шығармашылық қабілеттері қарастырылған еңбектерді талдай отырып, әлі ауқымды да тереңірек қарастыру қажеттігі байқалады. Музыкалық педагогика мәселелеріне қатысты арнайы шыққан әдебиеттерде шығармашылық қабілеттердің жалпы білім беретін мектептерде пайдаланылуын және толық зерттелгенін таба алмадық.

Осы орайда, ұмытылып бара жатқан, ән жанрымен айналысқан Әбілахат Еспаевтың алатын орны ерекше, себебі оның әндері халықтық, ұлттық негізде жазылған, тіпті мазмұны жағынан қазіргі заман талаптарымен үндесіп жатыр десек те болады. Сондықтан оның әндері арқылы бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту көзделіп отыр.

Зерттеудің әдіснамасы. Шығармашылық қабілеттерді талдау ең алдымен «қабілет» ұғымының мәнін терең түсініп алуды талап етеді.

Философияда «қабілеттерді» тұлғаның белгілі бір әрекетті орындауға жағдай жасайтын жеке ерекшеліктері дей келе, олар қоғамдық-тарихи іс-әрекеттердің нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамып отыратынын атап көрсетеді.

«Қабілеттер – білім алуға қажетті адамның психологиялық ерекшеліктері» - дейді А.В. Петровский [5]. Академик Т.Тәжібаев «қабілет – іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай, нәтижелі орындауында көрінетін адамның жеке қасиеті», - деп жазады [6].

Қабілеттер жалпы және арнайы деп бөлінеді, арнайы қабілет дегеніміз – іс-әрекеттің қандайда бір арнайы түрімен айналасуда (мысалы: әдебиет, сурет өнері, музыкалық және т.б.) жоғары нәтижелерге жетуге түрткі болатын жеке адамның қасиеттер жүйесі. Негізінен бұл екі қабілеттер де жалпы мен ерекшенің арақатынасы ретінде қарастырылады. С.Л. Рубинштейн оны былай деп сипаттаған: «адамның қабілеттері шындығында әрқашан жалпы және арнайы қасиеттерінің белгілі бір бірлігінде берілген» [7].

Қабілеттердің даму, қалыптасу ерекшеліктері жайлы жазылған Қазақстандық психолог ғалымдардың еңбектерінің құндылығы өте зор. Бұған Ж.Аймауытовтың «Жан дүниесі және өнертаңдау», М.Мұқановтың «Ақыл-ой өрісі», С.М. Жақыпов, Қ.Жарықбаевтың еңбектері дәлел.

Ә.Алдамұратовтың басшылығымен жарыққа шыққан «Жалпы психология» оқулығында авторлар «қабілеттер – бұл адамның жеке ерекшелігі, яғни бір адамды екінші адамнан ерекшелендіретін психологиялық қасиет» деп түсіндіріп, қабілет түрлерін жан-жақты терең зерттеген [8].

«Музыкалық қабілеттің психологиясы» атты еңбектің авторы Б.М. Теплов «тек ерекше интеллектуалды және эмоционалды ғана қабілетті музыкант бола алады» - деген пікірді айтады. Б.М. Теплов еңбегінің ең басты құндылығы негізгі музыкалық қабілеттер, ладтық және ырғақтық сезім, мелодиялық, гармониялық, «абсалютті» есту сынды жеке адамға тән іс-әрекеттерді детальды түрде қарастырады. Оның пікірінше, қабілет үнемі даму, қозғалыс үстінде ғана емес, арнайы бір өнер (музыка) түрінде дамығанда ғана маңызды.

Сонымен қатар психологтар қабілеттердің деңгейлерін анықтады: *репродуктивті* (өнімсіз) – іс-әрекетті, не білімді берілген үлгі бойынша қабылдай, меңгере алу деңгейі. *Шығармашылық* – жаңа нәрсе ойлап табуға бағытталған қабілеттер деңгейі.

Олай болса, қабілет дегеніміз – іс-әрекеттің табыстылығының деңгейі мен жүзеге асу мүмкіндігі тәуелді болатын жеке адамның қасиеті.

Ал «шығармашылық» сөзінің төркіні «шығару», «іздену», «ойлап табу» деген мағынаны білдіреді. Олай болса, жаңа нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсіну керек. Философиялық сөздікте «шығармашылық – қайталанбайтын тарихи-қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет», - деп түсіндіріледі [9]. Демек, шығармашылық әрқашан сапалы жаңа, нақты рухани және материалдық құндылықтар жасайтын адам іс-әрекетінің даму деңгейінің көрсеткіші болып табылады.

Шығармашылықтың сипаты мен көрінісі көптеген факторларға байланысты. Негізінен бұл факторлар үш үлкен топқа бөлінеді:

- бірінші топқа табиғи нышандар мен жеке тұлғаға тән қасиеттер және ерекшеліктер жатады;
- екінші топқа шығармашылық қабілеттердің қалыптасуы және оның қалыптасуына әлеуметтік ортаның әсер ету түрлері мен формалары жатады;
- үшінші топқа шығармашылық әлеуеттің (шығармашылық көріністердің) дамуының іс-әрекет сипаты мен құрылымына тәуелділігі жатады.

«Шығармашылық» ұғымын талдай отырып, біз шығармашылық қабілеттер басқалар сияқты тұқым қуалаушылық факторларға тәуелді деген тұжырымға келеміз, бірақ қоғамның да едәуір әсері бар.

Демократиялық педагогиканың классиктері де (И.Г. Песталоцци, Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский, Ы.Алтынсарин және т.б.) жеке тұлғаның өзінің белсенділігіне, оның шығармашылық – қайта құру іс-әрекетіне үлкен мән берген.

Сонымен, шығармашылық қабілеттер – шығармашылық тұрғыда бір адамды екінші адамнан ажыратып тұратын жеке психологиялық ерекшелік. Яғни оқу іс-әрекетінен шығармашылық іс-әрекеттің айырмашылығы – баланың өзін-өзі тәрбиелеуге, өз ойларын жүзеге асыруға бағытталған жаңа бағыттарды іздеуі. Мысалы, оқу іс-әрекетінде күнделікті сабақтар болып жатса, шығармашылық іс-әрекетте бала іздену жұмысымен айналысады. Оқу іс-әрекеті баланың жалпы қабілетін дамытса, шығармашылық іс-әрекет алға қойған мақсатты шешу барысында нәтижеге жетеді.

Музыкалық педагогика мен психологияда шығармашылықтың тәрбиелік мәнін жоғары бағалаған бірқатар теориялық және практикалық еңбектер баршылық. Олар атақты кеңес ғалымдары мен педагогтары: Б.В. Асафьев, Б.Л. Яворский, Б.М. Теплов, П.П. Блонский, Л.С. Выготский, М.Румер, Н.Черноиваненко, Н.А. Ветлугина, О.А. Апраксина және т.б.

Н.А. Ветлугинаның мектепке дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттері жайлы зерттеулік еңбегі ерекше маңызды. Балалардың әншілік шығармашылығымен айналысқандар В.Баршева, К.Головская. В.Баршева балалар шығармашылығын музыкалық сауаттылық бойынша берілген білімді меңгерудің белсенді әдісі деп анықтаса [10], ал К.Головскаяның пікірінше, оқушының шығармашылығы «музыкалық сауаттылық негізінде әуен, өлең, аспаптық шығармаларды шығаруда балалардың бастамасынан көрінеді» деп түсіндіреді [11].

Ғалым, педагог О.А. Апраксина музыка сабақтарын түзуге, құрастыруға қатысты және әдіс-тәсілдерді таңдауда жалпы дидактикалық, сондай-ақ эмоционалдық пен саналылықтың, көркемдік пен техникалықтың бірлігі принциптеріне сүйенудің, сөйтіп шығармашылықты дамытудың қажеттігі жайлы құнды ұсыныстар жасады.

Қазақстандық ғалымдар, музыка сабағы бағдарламаларының авторлары М.Х. Балтабаев, Б.М. Бекмұхамедов, А.Райымбергенов, Ш.Б. Құлмановалар да ғылыми еңбектерінде мектеп оқушыларының шығармашылық қабілеттеріне аса назар аударды.

Зерттеу нәтижелері. Қазақ халқының өнер саласындағы ән жанры өмірдің көптеген қырлары мен құпияларын суреттейді. Олай болса, оқушыларда әншілік өнер туралы ұғым-түсініктерді қалыптастыру – ұлттық тәрбиенің негіздерінің бірі. Тіпті, оқушылар кейбір әндерді білгендерімен, оның ішкі ерекшеліктерін түсінбейді. «Ән – өмірдің шежіресі, өмірдің сәулесі, музыка біткеннің негізі, қерегетасы,

халықтың игілігі мен ақыл-парасаты» деп А.Толстой бекер айтпаған [12].

Әбілахат Еспаевтың музыкалық шығармаларына өз уақытында Өмірбек Байділдаев, Жоламан Тұрсынбаев және т.б. лайықты бағаларын берді. Әсіресе, Әбілахат Еспаевтың өмірі, қызметі, таланты толығымен суреттеліп, кейбір шығармаларына біраз зерттеулер болғанымен, оның шығармашылығының педагогикалық табиғаты зерттелмеген.

Әбілахат Еспаев әндерінің тақырыбы сан алуан халық шығармашылығының сазымен үндес, сонымен бірге жаңа толқынды, эмоциялы, шабытты болып келеді. Композитордың Отан-ананың, бейбітшілік пен достықты арқау ететін туындыларында азаматтық, патриоттық үн, қазақтың әзіл-күлдіргі дәстүрі, лирикалық әуендер әдемі үйлесім тауып, тыңдаушысын еліктіріп, сүйсіндіріп отырады. Оның З.Қабдолов сөзіне жазған «Туған ел», І.Мәмбетовтің өлеңдері бойынша шығарған «Республика туралы жыр», «Октябрь жұлдыздары» сынды әндері кезінде қазақ кеңес композиторлары шығармаларының ең үздіктерінің бірі ретінде аталған еді.

Ал Н.Шәкеновтің өлеңдеріне жазған Отанды, бейбітшілікті жырлаған әндері құлаққа жағымды, жеңіл, мелодиялық бояуы әсерлі. Әсіресе, «Солдат сәлемі» әнінен бояуы анық, айтуға жеңіл, жорық әндеріне ұқсас әуенді байқаймыз. Ал марш екпінді, көтеріңкі жігермен салтанатты рухта жазылған, әділетті, достықты жырлаған «Бейбітшілік сақталады» әні кеңес елінің белгілі композиторлары И.Дунаевский, В.Соловьев-Седой, А.Новиков, В.Мурадели және т.б. бейбітшілікке арналып шығарылған әндерімен рухтас, үндес. Интернационализмге, отансүйгіштікке шақыратын бұл әнді кезінде Роза Бағланова орындап, бүкіл дүние жүзіне таныстырған.

Еліміздің ерлігіне, Отанымыздың достық, бірлігіне, ұлылығына арналған «Гүлденген өлке», «Қазақстан нұрлы аймақ», «Сәулетті Қазақстан» секілді салтанатты ән-хорлары да бар.

Әсіресе, Жамбылдың өлеңіне жазылған, шалқыған шаттыққа толы мажорлы әні «Одағым – бақыт ордасы» Бүкілодақтық ән конкурстарында таңдаулы жүлдеге ие болып, композиторға лауреат атағы берілді.

Жұртқа танымал Әбілахат Еспаевтың «Қайдасындар, достарым» әні әншілердің репертуарларынан ешқашан тысқары қалмаған және де бұл әнді білмейтіндер өте сирек.

Бастауыш сынып оқушыларының (7-10 жас) музыка сабағын ұйымдастыруда баланың барлық организміне қарқынды өсудің болатынын міндетті түрде ескерген жөн. Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін анықтай отырып, Г.С. Тарасов олардың бойында кездестірілетін құбылыстарды анықтады: • бытыраңқы, ұйымдастырылмаған музыкалық тәжірибе; • вокальдық-есту қабілеті (кейде қозғалтқыш-есту қабілеті де) координациясының жеткіліксіздігі; • есту қабілетіне қатысты оқиғалар көрініс әсерінің басым болуы; • боялған рахаттық (гедонистически) сезімге бейімделу; • эмоциялық күйді ауыстырудағы қажеттілік, ерекше албырттық, эмоциональдық күйді бақылаудың жоқтығы; • тікелей күйзеліске бейімделу, қарым-қатынас ситуациясындағы (ересектермен, музыка шығармаларының кейіпкерлерімен) эмоциялық сәйкестендіру; • сезімді сезінуге, образға сүйене отырып қарым-қатынасты, іс-әрекетті реттеу, бірақ сөзде емес (сөз соңынан нақты көріністі “көруге” ұмтылу; бар образдарды, балалардың ойын-сауығын қортындылай алатын сол сөздерді артық көру); • тек субъективті қызықтыратын, “маңызды” себептердің жолында интеллектуальдық-жігерлі реттеу; • тұлғалық доминанта (басым): түрлі формаларда (дыбыстық, көруде, қозғалтқыш және т.б.) өзін көрсетуге ұмтылу.

Мектептегі музыка сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту ең басты мәселе. Импровизациялау (суырыпсалмалық) музыка сабағында өте маңызды, яғни «импровизация» латын сөзінен аударғанда «ойланбаған жерден, аяқ астынан, кенеттен» деген мағына береді, бұл музыканы түрлендіру деген сөз. Бұл оқушылардың музыкалық шығармашылық қабілеттерін дамытудың бірден бір түрі.

Барлық қабілет түрлерінің дамуын қамтамасыз ететін ең негізгі фактор – іс-әрекет, олай болса, балалардың негізгі іс-әрекеті – *ойынды* белсендіре отырып, шығармашылық қабілетті дамытуға болатындығы әбден анық.

Ж.Ж. Руссо тәрбиенің мақсатын сөз ете отырып, баланың шығармашылық тұлғасын көрсету керектігін атап өтті. Ол алғаш рет оқытудағы шығармашылық, ізденімпаздық ұстанымын көрсетіп берді [13]. Ал М.Жұмабаевтың ойынша, ойын тәрбиенің негізгі элементі деп тұжырымдалады [14].

А.С. Макаренконың айтуынша, ойын баланың жаңа ортаға тезірек үйренуіне мүмкіндік береді [15]. Ю.К. Бабанский – ойынды бастауыш сынып оқушыларының барлық әрекеттерін ынталандырудың түрлері мен әдістері ретінде ұсынады [16].

Ал дидактикалық ойындар бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық ойлау қабілеттерін жетілдірумен қатар, ырғақты, дыбыс биіктігін есту және есте сақтау сезімдерін дамытады, музыкалық сөздік қорларын молайтып, ассоциативті ойлауын қалыптастыруына ықпал етеді. Мұндай дидактикалық ойындарды шығармашылық ойындар деп атауға болады. Осындай шығармашылық-дидактикалық ойындар бастауыш сынып оқушыларының суырып салмалылығын іске қосады.

Әбілахат Еспаевтың "Ойлан, тап" әнінің ырғағын өзгерту арқылы әр түрлі жанрларды жасай отырып,

дамыта орындауға болады:

1. Бір тактіні екіге бөле отырып өлшемі арқылы вальс ырғағын жасау.
2. Синкопалы ырғақты күшті үлеске үзіліс (пауза) сақтау арқылы жеңіл, ойнақы етіп полька ырғағын жасау.
3. Әр үлесті бөлек-бөлек нық орындауға, пунктирлі ырғақты қосу арқылы марш екінін жасау.
4. Динамикалық импровизация жасау, яғни динамикалық дамыту.
5. Орындау арқылы дамыту жолдарын оқушыларға тапсыру.

Сонымен қатар осы жастағы балаларға ашық, бейнелі қиялдау тән. Мысалы, жоғарыда қарастырылған тапсырмалар оқушылардың ой-өрісін, қиялын ұштайды. Себебі оқушыны музыка арқылы қиялдауға үйрете отырып, өмірге дайындаймыз. Бұл проблемалық жағдай тудыру әдісі арқылы жүргізіледі. Осы орайда, елінің еңсесін көтерген, азаматтық сезімін оятып, ұлттық рухты дәріптеген І.Мәмбетовтің өлеңіне жазылған Әбілахат Есбаевтың "Республика туралы жыр" әні адамның жүрегіне жылы тиіп, елжіретіп, ана құшағын сезінгендей, Отанға деген сүйіспеншілікті оятады. Ән мәтіндері әуен ырғағымен тербетіліп дірілдегенде, кеудедегі терезе кең ашылып, оқушылар бақытты сезініп, қиялдап кете барады.

Музыка сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін тандалған тақырыптарға сай айтылған ертегі немесе әңгіме негізінде суреттер салғызудың да пайдасы зор. Музыка мұғалімі әуені әдемі де құлаққа жағымды Ә.Еспаевтың әндерін атақты әншілердің орындауында ұнтаспаға жаздырылып, қазақ радиосының алтын қорында сақталған дей келе, оқушыларға осы әндер негізінде туған жерге байланысты сурет салып, өлең шығарып келу сияқты тапсырмалар бергені дұрыс. Әсіресе, композитордың "Құлыншақ", "Ақтайлақ", "Ортеке" әндерін үйреткенде, оқушылар жайлау, табиғат, алтын күз, жылқы және т.б. сияқты суреттерді қиялдап салып жүр. Әңгіме бойынша сурет салуда бала өзін суретші ретінде сезінеді, сонымен бірге әңгіменің мазмұнын есінде жақсы сақтап қалады. Әрине, бұл тұста әңгіменің мазмұнын ішкі сезіммен жеткізу көзделеді.

Дискуссия. Нәтижелерді талдау. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту барысында Ә.Еспаевтың әндері пайдаланылып, апробациядан өткізілді, эксперимент екі кезеңді қамтыды. Анықтау кезеңінде бақылау және эксперимент топтары анықталып, Әбілахат Еспаев әндерінің музыка сабағында қалай қолданылып жүргендігі талданды. Ш.Б. Құлманованың бағдарламасы бойынша бастауыш сыныптарда «Ортеке», «Бақытты балалық шақ», «Құлыншақ», «Ақтайлақ» әндері үйретіледі. Ал 5-6 сыныптарға арналған музыка сабағы оқулықтарында (А.Жайымов, Б.Ысқақов, Ж.Еңсепов) «Ұстазым менің», «Бақытты балалық шақ» «Бейбітшілік сақталады» секілді әндері ғана репертуарға енгізілген. Жалпы білім беретін мектептің 1-4 сыныптарына арналған музыка сабағы оқулықтарында (А.Райымбергенов, С.Райымбергенов, Ұ.Байбосынова) Ә.Еспаевтың әндері жоқ. Осы бағдарлама барысында да айта кететін жайт: репертуарда кәсіби емес әуесқой композиторлардың әндері көп орын алған.

Алдыңғы қатарлы озық әдіскерлердің іс-тәжірибесін қолдана отырып, оқушылардың сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз ету яғни сабаққа деген белсенділіктерін арттыру басты талап болып отыр. Осы орайда, мектепте білім мазмұны жаңартылып, жаңартылған білім бағдарламалары қолданысқа енгізілді. Сөйтіп білім беру мазмұны, оқу жүктемесі, білім алушылардың дайындық деңгейі және оқу мерзімі талаптарын ескеретін білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты жасалды.

Осы бағдарлама бойынша Әбілахат Есбаевтың әндерінің репертуар тізіміндегі көрінісі төмендегідей: 1-ші сыныптың оқулығында композитордың әндері қолданылмаған. 2-ші сынып оқулығы (Ш.Құлманова, Б.Сүлейменова, Т.Тоқжанов) бойынша 3-ші бөлім «Менің мектебім» деп аталады, осы бөлімнің «Мектептегі бір күнім» атты 11-ші сабағында Әбілахат Есбаевтың Қ.Ыдырысовтың сөзіне жазылған «Кел, балалар, ойнайық» әні үйретіледі. Кезінде радиодан берілетін балаларға арналған «Ойлан тап» бағдарламасы осы әнмен ашылатын. Ал 6-ші бөлім «Салт-дәстүр және фольклор» деп аталады, осы бөлімнің «Ортеке» деп аталатын 22-ші сабағында композитордың Ш.Смаханұлының сөзіне жазылған «Ортеке» әні үйретіледі. Кеңес одағы кезінде радиодан берілетін балаларға арналған бағдарламаның алдында бұл ән Роза Бағланованың орындауында орындалып жүрді. Ал 3-ші, 4-ші, 5-ші, 6-шы сынып оқулықтарында Әбілахат Есбаевтың бірде-бір әндері кездеспейді. Сонымен 1-6 сыныптар бойынша жоғарыда тізбектеп келтірілген әндер тізімінен композитордың екі-ақ әні кездеседі. Әрине бұл өте қынжыртарлық жағдай.

Анықтау экспериментінде Ә.Еспаев әндері арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың жоғары, орта, төменгі деңгейлерін белгіледік. Композитор әндерін қаншалықты білетінін (сауалнама, бақылау, әңгімелесу негізінде) анықтағанымызда екі топта да (эксперимент және бақылау) жоғары деңгей бойынша оқушылардың білім деңгейі 20 пайызды, орта деңгей 20 пайызды, ал төменгі деңгейі 60 пайызды көрсетті (1- кесте).

Кесте 1 – Анықтау эксперименті кезінде Ә.Еспаевтың әндері арқылы шығармашылық қабілеттерді дамытудың деңгейлері

Р/с	Деңгейлер	Эксперимент тобы, саны – 25	Бақылау тобы, саны – 25
		экспериментке дейін	экспериментке дейін
1	Жоғары	5 (20 %)	5 (20 %)
2	Орта	5 (20 %)	5 (20 %)
3	Төмен	15 (60 %)	15 (60 %)

Жоғарыда көрсетілген пайыздық көрсеткіштерден оқушылардың Ә.Еспаевтың әндерін білмейтіндігі байқалды.

Осыдан соң оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін эксперимент тобының іріктелген оқушыларымен (25) төмендігідей жұмыстар жүргізілді: Әбілахат Еспаев әндері туралы әңгімелесу, ойындар ұйымдастыру, әндерді үйрену, суреттер салу, сөзжұмбақ шешу және т.б.

Эксперименттің II-ші кезеңінің соңында осы топтың оқушылары қайтадан мынадай тапсырмалар бойынша тексерілуден өткізілді:

1. «Бейбітшілік сақталады» әнінің қайырмасындағы көп нүктенің орнына керекті сөздерді қою:

Халықтар өмірді,

Әділет ұранын

Шырқандар, кел достар, ... елде,

Бейбіт күн әлемде!

2. «Музыкалық калейдоскоп» ойыны:

Ахмет Жұбанов пен Әбілахат Еспаевтың портреттері және олардың шығармаларына қатысты бейнелі суреттер берілген. Эксперимент тобының оқушыларына Әбілахат Еспаевқа қатысты берілген суреттер бойынша музыкалық калейдоскоп құрастыру тапсырылады. Суреттер: оркестр, құлыншақ, дирижер, Роза Бағланова мен Жамал Омарованың портреттері, Ортеке, Бейбітшілік көрінісін бейнелейтін сурет.

3. Тест сұрақтары:

а) “Ұстазым” әнін орындаған әнші (Ермек Серкебаев, Роза Бағланова, Жамал Омарова, Ескендір Хасанғалиев, Әлібек Дінішов);

ә) Ә.Еспаевтың әндері (Аяз ата, Жаз, Ән сабағы, Ортеке, Достық).

4. Нотасымен көрсетілген музыкалық шығарма берілген, осы әнді табу керек (Біздің класс, Жан әжем, Құлыншақ, Жылқышы әні, Қайдасыңдар, достарым).

5. Әннің басы айтылады, одан соң әрі қарай жалғасын яғни әуенін айту («Ойлан тап» әні беріледі).

6. Әбілахат Еспаевтың “Құлыншақ”, “Ортеке» әндерін үйренгеннен кейін сурет салғызу.

7. «Ойлан тап» бағдарламасында орындалатын ән (Ойлан тап, Құлыншақ, Ортеке, Ұстазым, Аяз ата).

Осындай жұмыстардан кейін қайтадан ұйымдастырылған сауалнамалар жүргізілді. Нәтиже бойынша эксперимент тобында жоғары деңгей 60 пайызды, орта деңгей 24 пайызды, ал төменгі деңгейі 16 пайызды көрсетті (2- кесте).

Кесте 2 – Бекіту эксперименті кезінде Әбілахат Еспаев әндері арқылы шығармашылық қабілеттерді дамытудың деңгейлері

Р/с	Деңгейлер	Эксперимент тобы, саны - 25	Бақылау тобы, саны – 25
		эксперименттен кейін	эксперименттен кейін
1	Жоғары	15 (60%)	7 (28%)
2	Орта	6 (24 %)	8 (32 %)
3	Төмен	4 (16 %)	10 (40 %)

Жалпы нәтижелер эксперименттік топта «жоғары» деңгей бойынша 40 пайызға, ал «төменгі» деңгей 44 пайызға айырмашылықты көрсетеді.

Қорытынды. Әбілахат Есбаевтың “Ұстазым” әнінің сапасы да мәні де ешқашан өшпейді, керісінше қазіргі рухани жаңғыруға сай келіп тұрған жоқ па? Құлаққа жағымды, әуені әдемі, жаның жай табатын осы әнді оқушылар неге үйренбеу керек?

Композитор бұл әнді 1960 жылдың тамыз айында Алматыда өткен мұғалімдердің бірінші құрылтайында ұстаздарға тарту еткен. Шындығында, бәрімізге өмірлік азық берген ұстазға арналған бұл ән білім, ғылым және өнер саласында еңбек етіп жүрген зиялы ұстаздарға деген құрмет, қайталанбас ескерткіш, бүгін мен ертең айтылатын күдіреті күшті шығарма екенін дәлелдей түскендей.

Қорыта келгенде, Әбілахат Еспаевтың артында қалған телегей-теңіз мол ән мұрасы ешқашан жойылмайды, жоғалмайды, өзгермейді. Ал композитордың әндері бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытуға әбден қажет-ақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай. Энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 1995. – 720 б. – кітап
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Қазақстан, 1995. – кітап
3. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 358 б. – кітап
4. Тарақты Ақселеу. Күй шежіре. – Алматы: КРАМДС - Яссауи, 1992. – кітап
5. Введение в психологию / под. ред. Петровского А.В. – Москва «Academia», 1996. – 496 с. – кітап
6. Тәжібаев Т. Жалпы психология. – Алматы, 1993. – 102 б. – кітап
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т, Т.2. – М.: Педагогика, 1989. – 488 с. – кітап
8. Алдамұратов Ә. Жалпы психология / Оқу құралы. – Алматы: Білім, 1996. – 224 б.
9. Философский словарь / под ред. Фролова И.Т. – М.: Политиздат, 1986. – 674 с. – кітап.
10. Бариева В. Творческая деятельность младших школьников в системе муз. воспитания. – М., 1992. – 309 с. – оқу құралы.
11. Головская К. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания. – М: Просвещение, 1986. – 224 с. – кітап
12. Толстой, Л.Н. Педагогические сочинения [Текст] / Л.Н.Толстой. 2-изд. – М.: Учпедгиз, 1953. – 444 с. – кітап
13. Руссо Ж.Ж. Таңдамалы шығармалары. Т-1. – М., 1961.– 351 б. – кітап
14. Жұмбаев М. Педагогика. Алматы, Ана тілі, 1992. – 154 б. – монография
15. Макаренко А.С. Собрание сочинений: В 2-х томах. – М.: Правда, 1980. – 375 с. – кітап
16. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. – Москва, 1989, – 190 с. – кітап

References:

1. Abay. Encyclopedia. - Almaty: Atamura, 1995. - 720 b. - kitap
2. Kazakhstan Republikasynyn Constitutionsiyasy. - Almaty: Kazakhstan, 1995. - kitap
3. Auezov M. Adebiet tarikhly. - Almaty: Ana tili, 1991. - 358 b. - kitap
4. Tarakty Akseleu. Kui shezhire. - Almaty: KRAMDS-Yassau, 1992. - kitap
5. Introductio ad psychologia / vasculum. ed. per Petrovsky A.V.-Moscow "Academia", 1996. – 496 p. – kitap
6. Tazhibayev T. Zhalpy psychologia. - Almaty, 1993. - 102 b. - kitap
7. Rubinstein S. L. Fundamenta generalis psychologia. In 2 t, vol. 2. - M.: Pedagogika, 1989. – 488 p. – kitap
8. Aldamuratov A. Zhalpy psikhologiya / Oku kuraly. - Almaty: Bilim, 1996. – 224 b.
9. Philosophica dictionary / edited by Frolov I. T.-M.: Politizdat, 1986. – 674 p. - kitap.
10. Barsheva V. creatricis junior scholarum in ratio de musica. educationem. - M., 1992. - 309 p. - oku kuraly.
11. Golovskaya K. Eget cognitiva ingenium in processu pellentesque educationem. - Moscow: Prosveshchenie, 1986. – 224 p. – kitap
12. Tolstoy, L. N. Paedagogica opera [Text] / L. N. Tolstoy. 2nd ed. - Moscow: Uchpedgiz, 1953. – 444 p. – kitap
13. Russo Zh. Zh. Tandamaly shygarmalary. T-1. - M., 1961.- 351 b. - kitap
14. Zhumabaev M. Paedagogia. Almaty, Ana tili, 1992. - 154 b. - monograph
15. Makarenko A. S. Collecta opera: In 2 voluminibus. - M.: Pravda, 1980. – 375 p. – kitap
16. Babansky Yu. K. Delectus paedagogica operatur. - Moscow, 1989, - 190 p – - kitap